

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

IBE *entuzjaści
edukacji*

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Analizy IBE/3/2014

Irena E. Kotowska

Iga Magda

Anna Ruzik-Sierdzińska

**OPIS METODOLOGII
BADAWCZEJ
TWORZENIE
KAPITAŁU LUDZKIEGO
Z PERSPEKTYWY
GOSPODARSTW
DOMOWYCH**

Warszawa, listopad 2014

Autorzy:

prof. dr hab. Irena E. Kotowska

dr Iga Magda

dr Anna Ruzik-Sierdzińska

Wydawca:

Instytut Badań Edukacyjnych

ul. Górczewska 8

01-180 Warszawa

tel. (22) 241 71 00; www.ibe.edu.pl

© Copyright by: *Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2014*

Publikacja powstała w ramach projektu badawczego Uwarunkowania decyzji edukacyjnych realizowanego przez Instytut Badań Edukacyjnych wspólnie ze Szkołą Główną Handlową. Badanie w terenie zostało wykonane przez konsorcjum składające się z Millward Brown oraz PBS spółka z o.o.

Badanie jest prowadzone w ramach projektu systemowego pod nazwą Badanie jakości i efektywności edukacji oraz instytucjonalizacja zaplecza badawczego współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki.

Egzemplarz bezpłatny

Streszczenie

Kapitał ludzki jest jednym z czynników decydujących w coraz większym stopniu o potencjale rozwojowym gospodarki i społeczeństwa. Kapitał ten rozumiany jest zwykle jako wiedza, umiejętności, kompetencje oraz inne atrybuty ucieleśnione w osobach, które pozytywnie wpływają na tworzenie indywidualnego, społecznego i gospodarczego dobrobytu (OECD, 2001, s.18, 65).

Ujęcie rozwoju kapitału ludzkiego z perspektywy przebiegu życia umożliwia pozyskanie informacji o jego uwarunkowaniach cennych z punktu widzenia polityki przeciwdziałania niekorzystnym różnicom, będących źródłem nierówności społeczno-ekonomicznych. Co więcej, skorzystanie z tej perspektywy badawczej w odniesieniu nie do zbiorowości osób, lecz do populacji członków gospodarstw domowych pozwala na rozpatrywanie procesu formowania kapitału ludzkiego jako biografii (ścieżki) edukacyjnej w powiązaniu z innymi biografiami składającymi się na przebieg życia jednostki (biografie/ścieżki zawodowe, rodzinne, migracyjne). Projekt Uwarunkowania decyzji edukacyjnych korzysta z takiej koncepcji badawczej.

Niniejsze opracowanie zawiera przegląd badań odnoszących się do kształtowania kapitału ludzkiego z perspektywy gospodarstw domowych. Prezentowane podejście uwzględnia tworzenie kapitału ludzkiego poprzez nabywanie wiedzy, umiejętności i kompetencji w trakcie nauki, ale także pracy zawodowej i życia rodzinnego, czy w trakcie uczenia się przez całe życie. Przykłady tego typu badań prowadzonych w innych krajach, które mają na celu kompleksowe monitorowanie osób i gospodarstw domowych z perspektywy kształtowania kapitału ludzkiego, ilustrują możliwe do zastosowania w planowanym badaniu podejścia badawcze.

Summary

Human capital is one of the factors of growing importance for the economic and social development potential. The human capital is commonly understood as the knowledge, skills, competencies and attributes embodied in individuals that facilitate the creation of personal, social and economic well-being (OECD, 2001, p. 18).

Looking at the human capital formation from the perspective of the life course makes it possible to gather information on its determinants, which is crucial for the policy of counteracting to the unfavourable differences that are a source of socio-economic inequalities. Moreover, using such a research perspective with regard to population of the household members instead of individuals allows considering the process of the human capital formation as an educational biography (path) combined with the other biographies comprising the life course of an individual (professional, family and migration biographies/paths). The project Determinants of Educational Decisions – Household Panel Study employs such a research concept.

This study includes a review of research on human capital formation from a household perspective. The presented approach involves human capital growth by acquiring knowledge, skills and competencies through education, but also through work and family life, or in the course of the life long learning. The examples of the research conducted in the other countries, which aims at thorough monitoring of individuals and households from the human capital formation perspective, illustrate the possible research approaches that can be used in the project.

Spis treści

Streszczenie	3
Summary	4
1. Wprowadzenie	6
2. Badania kształtowania kapitału ludzkiego z perspektywy gospodarstw domowych w świetle literatury	8
3. Opis badań odnoszących się do wybranych aspektów roli gospodarstw domowych w kształtowaniu kapitału ludzkiego	10
3.1. Badania prowadzone w Polsce	11
BAEL – Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności	11
EU-SILC (<i>EU Survey on Income and Living Conditions</i>)	
– Europejskie Badanie Dochodów i Warunków Życia	12
BBDG – Badanie Budżetów Gospodarstw Domowych	13
Diagnoza Społeczna.....	13
GGŚ – Panelowe badanie przemian relacji między pokoleniami, w rodzinie oraz między kobietami i mężczyznami: generacje, rodziny i płeć kulturowa	14
BKD – Badanie Kształcenie Dorosłych.....	15
BKL – Bilans Kapitału Ludzkiego	15
Program Międzynarodowej Oceny Umiejętności Uczniów OECD (PISA)	17
Międzynarodowe Badanie Kompetencji Osób Dorosłych (PIAAC)	18
SHARE (<i>Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe</i>).....	18
3.2. Badania prowadzone w innych krajach	22
BHPS (<i>British Household Panel Survey</i>) – Brytyjskie Panelowe Badanie Gospodarstw Domowych	22
GSOEP (<i>German Socio-Economic Panel, Sozio-oekonomisches Panel</i>).....	23
NEPS (<i>National Education Panel Study</i>)	23
4. Uwagi końcowe	27
Literatura	28

1. Wprowadzenie

Kapitał ludzki jest jednym z czynników decydujących w coraz większym stopniu o potencjale rozwojowym gospodarki i społeczeństwa. Kapitał ten rozumiany jest zwykle jako wiedza, umiejętności, kompetencje oraz inne atrybuty ucieleśnione w osobach, które pozytywnie wpływają na tworzenie indywidualnego, społecznego i gospodarczego dobrobytu (OECD, 2001, s.18, 65). Bogata literatura przedmiotu pokazuje wpływ kapitału ludzkiego na produktywność pracy (zarówno na poziomie zagregowanym, jak i indywidualnym), co przekłada się na zwiększoną innowacyjność gospodarki i wyższe tempo wzrostu gospodarczego (np. Barro, 1999; Sanderson, 2004; Nomura, 2009). Znaczna jej część to rozważania w skali makro, które ukazują powiązania między cechami populacji określającymi kapitał ludzki, systemem edukacji oraz wzrostem gospodarczym. W skali makro te zależności przekładają się – oprócz wyższej produktywności – na lepsze wykorzystanie zasobów pracy, kwestię newralgiczną wobec przewidywanych zmian struktur wieku ludności tzn. zmniejszenia się liczby ludności w wieku produkcyjnym i wzroście liczby osób w wieku poprodukcyjnym (np. European Commission, 2005, 2006; Bukowski (red.), 2010) oraz możliwości ograniczenia nierówności społeczno-ekonomicznych w krajach europejskich, które są obecnie większe niż w latach 80. XX w. (np. OECD, 2008; Franzini i Pianta, 2009; Pinkovskiy i Sala-i-Martin, 2009; Ward i wsp., 2009; Steward, 2010), także w ujęciu regionalnym (np. Mitra i Yemtsov, 2006; EC, 2010; UNDP, 2010). Badania pokazują, że decydującym czynnikiem dla wzrostu nierówności społeczno-ekonomicznych są zmiany w sektorowych i zawodowych strukturach zatrudnienia, jak również deregulacja rynku pracy (np. Angelini i wsp., 2009; Blau i Kahn, 2009; OECD, 2008; Annual Monitoring Report, 2009; Lucifora i Salverda, 2009; Perrons i Płomien, 2010). Prowadzą one nie tylko do wzrostu ryzyka bezrobocia, lecz także do polaryzacji zatrudnienia oraz rosnących różnic między pracownikami z grup zawodowych usytuowanych na szczycie hierarchii zawodowej oraz wykonującymi niskokwalifikowaną pracę ocenianymi nie tylko na podstawie poziomu wynagrodzenia, ale także stabilności zatrudnienia oraz korzyści ze wzrostu kwalifikacji i produktywności. Nasilenie tych niekorzystnych różnic między dwiema wymienionymi grupami pracowników dokumentują wyniki analiz dokonanych na danych pochodzących z ostatniego piątego Europejskiego Badania Warunków Pracy (European Working Conditions Survey – EWCS) (Eurofound, 2014).

U podstaw tych procesów leży zróżnicowanie poziomu kapitału ludzkiego w różnych grupach ludności wyróżnionych według cech demograficznych, społecznych i ekonomicznych. Z kolei na to zróżnicowanie wpływa przebieg formowania się kapitału ludzkiego, niejednakowy dla różnych grup ludności. Skoro uznajemy, że rozwój kapitału ludzkiego dokonuje się przez całe życie ludzkie poprzez rozwój wiedzy, umiejętności i kompetencji nabywanych w trakcie uczenia się i zdobywania doświadczenia, to ujmowanie go z perspektywy przebiegu życia jest podejściem badawczym umożliwiającym pozyskanie informacji o jego uwarunkowaniach cennych z punktu widzenia polityki przeciwdziałania niekorzystnym różnicom, będących źródłem wspomnianych nierówności społeczno-ekonomicznych. Co więcej, skorzystanie z tej perspektywy badawczej w odniesieniu nie do zbiorowości osób, lecz do populacji członków gospodarstw domowych pozwala na rozpatrywanie procesu formowania kapitału ludzkiego jako biografii (ścieżki) edukacyjnej w powiązaniu z innymi biografiami składającymi się na przebieg życia jednostki (biografie/ścieżki zawodowe, rodzinne, migracyjne). Projekt *Uwarunkowania decyzji edukacyjnych* korzysta z takiej koncepcji badawczej.

Niniejsze opracowanie zawiera przegląd badań odnoszących się do kształtowania kapitału ludzkiego z perspektywy gospodarstw domowych. Najpierw przedstawiony jest przegląd literatury, obejmujący badania wskazujące na rolę gospodarstw domowych w tworzeniu kapitału ludzkiego. Prezentowane

podejście uwzględnia tworzenie kapitału ludzkiego poprzez nabywanie wiedzy, umiejętności i kompetencji w trakcie nauki, ale także pracy zawodowej i życia rodzinnego, czy w trakcie uczenia się przez całe życie. Odwołujemy się w nim do biografii/ścieżek jako kategorii podstawowych. Następnie omawiane są głównie badania prowadzone w Polsce i w Europie, które umożliwiają monitorowanie procesu rozwoju kapitału ludzkiego z perspektywy jednostek lub gospodarstw domowych. Pozwala na wskazanie elementów dobrze zdiagnozowanych, jak i słabych stron prowadzonych w Polsce badań, wynikających głównie z braku badań o charakterze wzdłużnym. Przykłady tego typu badań prowadzonych w innych krajach, które mają na celu kompleksowe monitorowanie osób i gospodarstw domowych z perspektywy kształtowania kapitału ludzkiego, ilustrują możliwe do zastosowania w planowanym badaniu podejścia badawcze.

Uwzględnienie doświadczeń międzynarodowych pozwoli na to, aby badanie *Uwarunkowania decyzji edukacyjnych* wpisało się w szeroko rozumiany nurt europejskich i światowych badań edukacyjnych, pozwalających na zrozumienie roli gospodarstw domowych (w tym aktywności edukacyjnych, zawodowych i rodzinnych) w kształtowaniu kapitału ludzkiego swych członków.

2. Badania kształtowania kapitału ludzkiego z perspektywy gospodarstw domowych w świetle literatury

Prowadzone badania i analizy wyraźnie wskazują, że dobrze funkcjonujący system edukacji jest konieczny, ale nie jest wystarczający dla zapewnienia właściwego rozwoju kapitału ludzkiego, odzwierciedlanego przez **przebieg biografii/ścieżek edukacyjnych**. Istotne są także kompetencje i postawy życiowe, kształtowane w rodzinie oraz w otoczeniu, w jakim człowiek funkcjonuje (np. Becker, 1975; Coleman, 1988, 1990; Hanushek i Wößmann, 2008; Prskawetz i Lindh, 2006). W analizach czynników wpływających na rozwój kapitału ludzkiego coraz częściej ujmowany jest etap formowania kapitału ludzkiego w okresie dzieciństwa i dorastania. Ten etap przebiegu życia ma zasadnicze znaczenie dla rozwoju kapitału w wymiarze indywidualnym na dalszych etapach życia, bowiem w tym czasie osoby nie tylko uczestniczą w procesie edukacji, ale także kształtują się ich postawy wobec własnego dalszego rozwoju, a także umiejętności ułatwiające funkcjonowanie w różnych wspólnotach i grupach społecznych. Dzieństwo jest zatem etapem ważnym z ekonomicznego i społecznego punktu widzenia – jest podstawą do dalszego kształcenia i rozwoju umiejętności, które wpływają w dalszej perspektywie na szanse na rynku pracy, a także integrację społeczną (Wößmann, 2008 przedstawia przegląd badań w tym zakresie). Wskazuje się także, że inwestycje w rozwój kompetencji we wczesnym dzieciństwie zwiększają spójność społeczną (np. Nusche, 2009) i są bardziej opłacalne niż inwestycje dokonywane w późniejszych okresach życia (np. Barnett, 2010). Dodatkowo uwzględniając zależności między poziomem kapitału ludzkiego a stanem zdrowia oraz zachowaniami patologicznymi, stwierdza się, że wysoki poziom kapitału ludzkiego prowadzi do dużych oszczędności w wydatkach na opiekę zdrowotną i bezpieczeństwo publiczne w przyszłości (Employment in Europe 2007, 2007; Wößmann 2008). Ponadto inwestycje na etapie początkowej edukacji szkolnej (ogólnej i zawodowej) są trwalsze i bardziej efektywne kosztowo niż inwestycje w szkolenia i edukację na późniejszym etapie życia (European Commission, 2007). Jednym z wyzwań polityki edukacyjnej na tym etapie jest zapobieganie wczesnemu „wypadaniu” z systemu edukacji.

Zyski z inwestowania w kapitał ludzki na wczesnym etapie jego formowania są szczególnie wysokie dla grup pozostających w niekorzystnej sytuacji (np. dzieci z rodzin dysfunkcyjnych). Schütz i wsp. (2008) pokazali, że inwestycja w kapitał ludzki na etapie wczesnej edukacji zmniejsza międzypokoleniowe dziedziczenie biedy. Z kolei Wößmann (2004) pokazuje, że inwestowanie w edukację dzieci ze środowisk o niskim statusie społeczno-ekonomicznym przynosi największe stopy zwrotu.

Z indywidualnej perspektywy umiejętności, kompetencji i wiedza mają kluczowe znaczenie dla sytuacji jednostek na rynku pracy ocenianej na podstawie szans podjęcia pracy, jej utrzymania i awansu zawodowego, a także długości okresu pozostawania na rynku pracy, czyli biografii/ścieżek zawodowych. Osoby z wyższym formalnym poziomem wykształcenia nie tylko mają wyższe prawdopodobieństwo zatrudnienia i niższe ryzyko bezrobocia, ale także otrzymują wyższe wynagrodzenie za swoją pracę i dłużej pozostają na rynku pracy (np. Strzelecki, Kotowska, 2009; Sztanderska i Grotkowska, 2009, Bukowski (red.) 2010). Z tymi zależnościami wiąże się pozytywny wpływ poziomu wykształcenia na sytuację ekonomiczną gospodarstw oraz ograniczenie nierówności dochodowych, zasadniczego komponentu nierówności społeczno-ekonomicznych (np. Acemoglu 2001, Panek, 2010), a także zmniejszenia ryzyka wykluczenia społecznego (np. Czapiński i Panek, 2013).

Rewolucja technologiczna i przyspieszenie procesów modernizacyjnych oznacza, iż nie tylko udział na rynku pracy, lecz generalnie aktywne uczestnictwo w życiu społecznym wymaga nie tylko nabycia odpowiednich umiejętności w czasie edukacji szkolnej, ale także ciągłego rozwoju i podnoszenia kwalifikacji na dalszych etapach życia. Kwestia aktualizacji posiadanych umiejętności oraz edukacji przez całe życie jest szczególnie ważna w gospodarce polskiej, która doświadcza szybkich zmian strukturalnych i technologicznych, a – jak wskazują badania – utrzymują się nierówności poziomu kapitału ludzkiego między grupami osób wyróżnionymi ze względu na cechy demograficzne (wiek, płeć, miejsce zamieszkania) i społeczno-ekonomiczne (grupa zawodowa, sektor zatrudnienia) (np. Węziak-Białowolska i Kotowska, 2009; Bukowski (red.), 2010).

Badania wskazują również na związek pomiędzy kapitałem ludzkim a **ścieżkami rodzinnymi**. Poziom wykształcenia jest ważnym czynnikiem wpływającym na zachowania demograficzne jednostek, a zatem także na procesy demograficzne. Wyższy poziom wykształcenia określa materialne warunki życia i sprzyja podejmowaniu świadomych decyzji w zakresie stylu życia i odpowiednich nawyków żywieniowych i zdrowotnych. Osoby z wyższym poziomem wykształcenia charakteryzują się lepszym stanem zdrowia i wyraźnie wyższą długością życia (np. Cutler, 2006; OECD, 2010; Corsini, 2010).

Wykształcenie jest też czynnikiem wpływającym na zachowania dotyczące tworzenia związków i ich rozwiązywania, decyzji o dzieciach, a także sposobu łączenia życia rodzinnego z zawodowym (np. Becker, 1981; Hoem, 1986; van de Kaa, 1987; Liefbroer i Corijn, 1999; Lestaeghe i Niels, 2002; Matysiak, 2008; Matysiak i wsp., 2010; Matysiak i wsp., 2011; Styrc, 2010), zwłaszcza w odniesieniu do kobiet. Wpływ ten nie ogranicza się do opóźnienia decyzji o związku czy dziecku, doboru partnera (zjawisko homogamii związków). Dotyczy to także skłonności do zawierania związków czy posiadania dzieci, a także ryzyka rozpadu związku. Warto podkreślić, że wyższy poziom kapitału ludzkiego determinuje nie tylko aspiracje życiowe, preferencje dotyczące życia rodzinnego i zawodowego, ale poprzez wpływ na sytuację na rynku pracy także możliwości ich realizacji. Te możliwości są także determinowane przez politykę państwa. Na przykład, generalnie kobiety z wyższym wykształceniem mają niższą dzietność niż kobiety o innych kategoriach wykształcenia, jednak dodatni gradient edukacyjny występuje w niektórych krajach europejskich (np. Szwecja, Dania, Belgia), a więc w krajach, gdzie koszty alternatywne macierzyństwa są redukowane poprzez politykę państwa oraz zmianę kulturową dotyczącą społecznych ról płci.

Ważnym aspektem dotyczącym kształtowania się kapitału ludzkiego jest jego całkowity zasób na poziomie makro, a więc uwzględniający również wielkość populacji. Utrzymywanie się dzietności na poziomie znacznie poniżej prostej zastępowalności pokoleń wraz ze spadkiem umieralności prowadzi do przyspieszenia procesu starzenia się populacji i spadku liczby ludności w wieku produkcyjnym. Z taką zmianą mamy do czynienia w Polsce i Europie (np. Kotowska i Chłoń-Domińczak, 2012). Zmiany struktur wieku mogą być tak głębokie, że w rozważaniach o rozwoju kapitału ludzkiego coraz częściej zwraca się uwagę na jego fizyczny wymiar (tzn. liczbę ludności i jej strukturę wieku) i jego wpływ na zmiany atrybutów jakościowych (np. Lee i Mason, 2008; Stonawski, 2010). M. Stonawski (2010) pokazał, że mimo znacznej poprawy poziomu wykształcenia i stanu zdrowia Polaków kapitał ludzki w skali całej populacji ulegnie zmniejszeniu po 2030 r. ze względu na znaczące zmniejszenie się liczby ludności w wieku produkcyjnym i starzenie się potencjalnych zasobów pracy. Podkreśla to nie tylko rangę uczenia się przez całe życie (ang. *life-long learning* – LLL) jako stymulanty rozwoju kapitału ludzkiego. Sprawia także, że decyzje prokreacyjne powinny być także włączone do badań nad tworzeniem i rozwojem kapitału ludzkiego, bowiem determinują wielkość populacji i jej struktury wieku, stanowiące o fizycznym (ilościowym) wymiarze kapitału ludzkiego.

3. Opis badań odnoszących się do wybranych aspektów roli gospodarstw domowych w kształtowaniu kapitału ludzkiego

Uwarunkowania dotyczące kształtowania oraz wykorzystywania kapitału ludzkiego, a także wpływ kapitału ludzkiego (ujmowanego najczęściej z perspektywy wykształcenia) na biografie zawodowe, rodzinne oraz udział w kształceniu ustawicznym są ujmowane zarówno w regularnych badaniach statystycznych prowadzonych przez Eurostat i krajowe urzędy statystyczne, jak i w badaniach specjalnych, jednorazowych, realizowanych na ogół przez instytuty badawcze. Inna grupa badań to takie, których głównym przedmiotem są inwestycje w kapitał ludzki. Większość badań prowadzonych zarówno w Polsce, jak i w Europie dotyczy jedynie wybranych aspektów rozwoju kapitału ludzkiego, takich jak:

- powiązania systemu edukacji z rynkiem pracy,
- zróżnicowanie poziomu kapitału ludzkiego w różnych grupach społecznych,
- różnice terytorialne w kształtowaniu kapitału ludzkiego,
- wpływ poziomu kapitału ludzkiego na zachowania demograficzne (tworzenie i rozwój rodzin, migracje), stan zdrowia, wzory konsumpcji, czy spędzanie czasu wolnego,
- wpływ poziomu kapitału ludzkiego na wykluczenie społeczne.

Badania te z reguły nie są zintegrowane, co oznacza, że nie pozwalają na kompleksowe ujęcie wszystkich wymienionych aspektów w jednym badaniu. Zintegrowane podejście pozwoliłoby na uwzględnienie interakcji różnych czynników wynikających z aktywności rodzinnej, edukacyjnej i zawodowej członków gospodarstw domowych, wpływających na kształtowanie kapitału ludzkiego.

Prowadzone w Polsce i w Europie badania gospodarstw domowych i osób dotyczące powiązań edukacji, kapitału ludzkiego i rynku pracy można podzielić również na badania prowadzone regularnie, w tym przede wszystkim badania prowadzone w ramach statystyki publicznej (w Polsce i w krajach europejskich), oraz badania o charakterze jednorazowym. Niektóre z tych badań prowadzone są w wielu krajach według wspólnie ustalonej metodologii, inne to badania podejmowane z inicjatyw krajowych. Najczęściej oba rodzaje badań mają charakter przekrojowy, co nie pozwala na pełne śledzenie dynamiki zmian zachodzących w gospodarstwach domowych w zakresie kształtowania kapitału ludzkiego. Dlatego też coraz częściej podejmowane są inicjatywy badań wzdłużnych (longitudinalnych), które pozwalają na monitorowanie dynamiki zjawisk społeczno-ekonomicznych z perspektywy gospodarstw domowych i ich członków. Taka perspektywa wymaga jednak badań panelowych, stosunkowo rzadko dotąd stosowanych w badaniach społecznych dotyczących tej problematyki, co dokumentuje poniżej przedstawiony przegląd badań.

Poniżej przedstawiona jest krótka charakterystyka wybranych badań odnoszących się do różnych aspektów inwestycji w kapitał ludzki oraz powiązań systemu edukacji, rynku pracy i warunków życia ludności. Analizą objęte są prowadzone w Polsce i w krajach UE badania reprezentatywne, obejmujące osoby lub gospodarstwa domowe, które odnoszą się bezpośrednio lub pośrednio do tych zagadnień, wiążących się z decyzjami edukacyjnymi. Są to badania o charakterze przekrojowym lub panelowym. Zagadnienia w nich ujęte, stosowane narzędzia badawcze jak i ich wyniki z jednej strony pozwalają na określenie kwestii dotychczas pomijanych, z drugiej strony umożliwiają zidentyfikowanie zakresu

problematyki, która powinna być uwzględniona w proponowanym badaniu w celu zapewnienia odpowiedniej porównywalności z innymi (krajowymi i międzynarodowymi) badaniami.

3.1. Badania prowadzone w Polsce

Przegląd badań prowadzonych w Polsce obejmuje następujące badania:

- rynku pracy (Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności – BAEL),
- sytuacji gospodarstw domowych (EU-SILC, Badanie Budżetów Gospodarstw Domowych – BBGD, „Diagnoza Społeczna”, GGS),
- kształtowania się kapitału ludzkiego i uczenia się osób dorosłych (badanie „Kształcenie Dorosłych” prowadzone przez GUS oraz badanie „Bilans kapitału ludzkiego” – BKL),
- dotyczące pomiaru kompetencji osób (PISA, PIAAC),
- wieloaspektowe badanie obejmujące stan zdrowia, kompetencje, aktywność zawodową oraz dochody osób, dotyczące wybranej grupy ludności – osób starszych (badanie SHARE).

Z grupy wymienionych powyżej badań, BAEL, BBGD, EU-SILC, GGS oraz SHARE umożliwiają prowadzenie analiz przekrojowych, jak i analiz zmian w czasie (w tym longitudinalnych) w zakresie określonym przez sposób rotacji gospodarstw domowych w próbie. Badania te wykorzystują ogólnie zdefiniowane poziomy wykształcenia według Międzynarodowej Standardowej Klasyfikacji Edukacji (ISCED 97). Również badanie panelowe „Diagnoza Społeczna” pozwala na prowadzenie analiz wzdłużnych, podobnie jak GSS.

BAEL – Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności

Jest to polski odpowiednik *Labour Force Survey*, unijnego badania dostarczającego szczegółowych informacji kwartalnych i rocznych o zatrudnieniu, bezrobociu i bierności zawodowej. Badania LFS przeprowadzane są w krajach UE, EFTA (z wyjątkiem Lichtensteinu) oraz w krajach kandydujących do UE. BAEL przeprowadzane jest przez GUS kwartalnie od 1992 r. Obecnie badanie realizowane jest na próbie reprezentatywnej ok. 37 tys. gospodarstw domowych. Przed 2010 r. próba kwartalna była mniejsza i wynosiła od 17,5 do ok. 19 tys. gospodarstw domowych, co pozwalało na analizy jedynie na poziomie kraju, obecnie zaś główne wskaźniki mogą być liczone na poziomie województwa. Do lutego 1999 r. badanie było przeprowadzane w jednym tygodniu każdego kwartału. Od IV kw. 1999 r. jest ono badaniem ciągłym (1/13 wylosowanej próby badana w każdym tygodniu kwartału), co zgodne jest w ujednoliconą metodologią LFS.

BAEL zawiera informacje o osobach w wieku 15 i więcej lat dotyczące ich statusu na rynku pracy, informację o cechach społeczno-demograficznych (wykształcenie, płeć, wiek), informacje o aktywności edukacyjnej w ramach edukacji formalnej i poza-formalnej (kursy i szkolenia) itp. Gromadzone dane pozwalają także na identyfikację cech gospodarstwa domowego (m.in. stan cywilny członków gospodarstwa, liczba i wiek dzieci).

Każde gospodarstwo domowe obserwowane jest przez kolejne dwa kwartały, potem na 2 kwartały wypada z próby i wraca na kolejne 2 kwartały. Pozwala to porównywać sytuację badanych osób kwartał do kwartału oraz rok do roku.

W ramach BAEL prowadzone są badania modułowe, uwzględniające m.in. losy osób o różnym poziomie i kierunku wykształcenia: w 1994 i 1997 r. na temat losów zawodowych absolwentów, zaś w 2009 r. na temat wejścia ludzi młodych na rynek pracy.

Informacje uzyskiwane w ramach BAEL mogą być bezpośrednio wykorzystane do oceny powiązania edukacji i rynku pracy, w tym wpływu wykształcenia na sytuację na rynku pracy, monitorowania udziału (i dynamiki zmian) osób w różnych formach uczenia się przez całe życie, statusu na rynku pracy absolwentów, sytuacji na rynku pracy w zależności od składu gospodarstwa domowego i obowiązków opiekuńczych. Wyniki badania mogą przedstawić kontekst krajowy, lecz także międzynarodowy podstawowych powiązań edukacji i rynku pracy.

Warto zauważyć, że obserwacja populacji dokonywana jest poprzez gospodarstwa, zaś do ich członków zalicza się osoby: obecne w gospodarstwie domowym, nieobecne do 2 miesięcy albo nieobecne dłużej niż 2 miesiące, jeżeli nieobecność wynika z charakteru wykonywanej pracy. Badanie nie obejmuje członków gospodarstw domowych przebywających za granicą, a także ludności zamieszkałej w gospodarstwach zbiorowych, w tym w domach studenckich i internatach.

EU-SILC (*EU Survey on Income and Living Conditions*) – Europejskie Badanie Dochodów i Warunków Życia

Jest to badanie, które od 2004 r. zastąpiło ECHP (*European Community Household Panel*). Stopniowo jest podejmowane przez urzędy statyczne kolejnych krajów europejskich. GUS uczestniczy w badaniach EU-SILC od 2005 r.

Jest to badanie prowadzone corocznie na próbie reprezentatywnej 16 tys. efektywnie zrealizowanych wywiadów obejmującej mieszkania i populację w wieku 16 i więcej lat z rotacją wynoszącą 25%. Podstawowym celem EU-SILC jest dostarczenie w pełni porównywalnych pomiędzy krajami UE danych dotyczących szeroko rozumianych warunków życia (poziomu i rozkładu dochodów, zasięgu i zróżnicowania ubóstwa oraz zjawiska wykluczenia społecznego). Zestaw zmiennych obowiązkowych w EU-SILC obejmuje: podstawowe informacje dotyczące cech demograficznych respondentów, ich uczestnictwa w procesie edukacji, oceny stanu zdrowia, wybrane dane dotyczące deprivacji, dane o warunkach mieszkaniowych, szczegółowe informacje na temat aktywności ekonomicznej oraz obszernie informacje o poziomie i źródłach dochodów. W ramach EU-SILC prowadzone są również badania modułowe.

Informacje uzyskane w ramach badania pozwalają na ocenę szeregu aspektów związanych z dochodami i warunkami życia ludności w kontekście sytuacji gospodarstwa domowego (np. liczba posiadanych dzieci, w tym dzieci w wieku szkolnym) i charakterystyki członków gospodarstwa domowego (np. płeć, wiek, poziom wykształcenia, miejsce zamieszkania, niepełnosprawność). Na podstawie badania można np. analizować wpływ wykształcenia członków gospodarstwa domowego na sytuację materialną gospodarstwa, skalę ubóstwa dochodowego oraz materialnego osób w różnym wieku (np. ubóstwo dzieci), warunki do nauki, kariery zawodowe oraz aktywność zawodową. Wyniki badania mogą być wykorzystane do przedstawienia kontekstu sytuacji gospodarstw domowych w Polsce i w Europie.

Podobnie jak w przypadku BAEL, w EU SILC badani są członkowie gospodarstw domowych. Nie obejmuje ono tych, którzy mieszkają w gospodarstwach zbiorowych.

BBDG – Badanie Budżetów Gospodarstw Domowych

Jest to badanie przeprowadzane w Polsce od lat 50. XX wieku. Od 1993 r. metodologia BBDG została dostosowana do standardów międzynarodowych. Na podstawie tej metodologii – z paroma niewielkimi zmianami – badanie prowadzone jest corocznie przez GUS. Roczna reprezentatywna próba to ok. 32 tys. gospodarstw domowych i ok. 70 tys. członków tych gospodarstw.

Dane BBDG zawierają informacje o wykształceniu osób – członków badanych gospodarstw domowych, ich bieżącej aktywności edukacyjnej wg rodzaju szkoły, wydatków całego gospodarstwa domowego na edukację, w tym przedszkolną.

Gromadzone dane o wyposażeniu, dochodach i wydatkach gospodarstw domowych, aktywności ekonomicznej ich członków oraz opinie o warunkach życia gospodarstwa pozwalają przedstawić aktywność edukacyjną badanych osób w zależności od cech gospodarstwa.

Do BBDG okresowo dołączane są moduły pogłębiające różne obszary: m.in. potrzeby edukacyjne w 1994 r., oraz ścieżki edukacyjne Polaków w 2004 r.

BBDG nie obejmuje ludności zamieszkałej w gospodarstwach zbiorowych, w tym w domach studenckich i internatach. Powoduje to, że mimo iż formalnie w składzie badanego gospodarstwa domowego nie ma osób uczących się (gdyż np. dzieci mieszkają w internatach albo domach studenckich poza miejscowością zamieszkania), pojawiają się w nim wydatki na edukację.

W porównaniu z badaniem EU-SILC Badania Budżetów Gospodarstw Domowych pozwalają, po pierwsze, na analizy w dłuższej perspektywie, gdyż zawierają informacje pochodzące również sprzed 2005 r. oraz szczegółowe informacje o rodzajach rozchodów pieniężnych gospodarstwa domowego.

BBDG pozwalają na uzyskanie informacji o wielkości wydatków gospodarstw domowych na edukację z uwzględnieniem poziomów edukacji (wydatki związane z nauką w szkole na określonym poziomie oraz wydatki na korepetycje), jak również pozostałe wydatki związane z edukacją (książki, czasopisma i druki edukacyjne, artykuły piśmienne, malarskie i edukacyjne). Dane te są jednak w dużym stopniu zagregowane, co ogranicza możliwość prowadzenia analiz szczegółowych (Keler i Perek-Białas, 2009).

Diagnoza Społeczna

Diagnoza Społeczna jest badaniem panelowym pozwalającym na obserwację jednostki w określonym przedziale czasu. Badanie realizowane jest od 2000 r. (edycje 2003, 2005, 2007, 2009, 2011, 2013). Początkowo próba badawcza liczyła około 3 tys. gospodarstw domowych (6600 osób), w badaniu z 2013 r. było to 12 355 gospodarstw domowych (26 307 osób).

Badanie obejmuje wiele aspektów związanych z sytuacją gospodarstw domowych i poszczególnych obywateli. Podstawowymi informacjami są: struktura demograficzna gospodarstw domowych, warunki życia gospodarstw domowych (nie tylko materialne, lecz także dostęp do świadczeń medycznych, kultury, wypoczynku, edukacji, nowoczesnych technologii komunikacyjnych) oraz jakość życia obywateli. Ankietowane są osoby od 16 roku życia. Wyniki tego badania pozwalają m.in. na pomiar kapitału ludzkiego osób o określonych charakterystykach demograficznych i społeczno-ekonomicznych.

Diagnoza Społeczna, jako badanie interdyscyplinarne, z konieczności nie porusza dogłębnie kwestii edukacji i podnoszenia kwalifikacji. Pytania ankiety dotyczą: (i) korzystania z usług edukacyjnych

w trybie szkolnym i pozaszkolnym, (ii) migracji edukacyjnych, (iii) uczestnictwa w szkoleniach/podnoszeniu kwalifikacji. Z perspektywy decyzji edukacyjnych podejmowanych w gospodarstwach domowych informacje te są mocno ograniczone, nie pozwalają, między innymi, na rozróżnienie różnych form edukacji pozaformalnej i nieformalnej, analizę wydatków na kształcenie czy też procesu podejmowania decyzji o (nie)inwestowaniu w kwalifikacje i dalszą edukację. Dużą zaletą tego badania jest dostęp do danych longitudinalnych w długiej perspektywie czasowej. *Diagnoza Społeczna* zawiera również interesujący zakres danych na temat korzystania z technologii informatycznych i komunikacyjnych różnych grup społeczno-demograficznych¹.

GGS – Panelowe badanie przemian relacji między pokoleniami, w rodzinie oraz między kobietami i mężczyznami: generacje, rodziny i płeć kulturowa²

Badanie prowadzone jest w ramach międzynarodowego programu badań „*Generations and Gender Programme*” przez Instytut Statystyki i Demografii SGH (Kotowska, Józwiak, 2011). Jest to badanie panelowe na losowej ogólnopolskiej próbie osób w wieku 18–79 lat. Jego celem jest pozyskanie informacji o procesach demograficznych w Polsce pozwalających na zrozumienie mechanizmów przyczynowo-skutkowych dotyczących:

- tworzenia, rozwoju i rozwiązywania rodzin,
- relacji między generacjami,
- zmian społecznych ról kobiet i mężczyzn.

Obok biografii rodzinnych, zawodowych, edukacyjnych i migracyjnych osób urodzonych w latach 1930–1992, wraz z informacją o ich sytuacji materialnej i kontaktach społecznych, przedmiotem badania są dane o normach, wartościach, zamierzeniach i oczekiwaniach respondentów. Dwa etapy przebiegu życia jednostki i rodziny są potraktowane ze szczególną uwagą – etap tworzenia rodziny i podejmowania decyzji o dziecku oraz etap opuszczania domu rodziców przez dzieci prowadzący do ‘pustego gniazda’, a więc fazy życia osób w wieku 50+ lat. Ma to szczególne znaczenie ze względu na starzenie się ludności i konieczność zatrzymania osób wieku 50-65 lat na rynku pracy, a także na organizację opieki nad dziećmi i osobami dorosłymi potrzebującymi opieki. Dane dotyczące tej grupy osób obejmują relacje rodzinne (sieci krewniacze, kontakty społeczne, stan zdrowia, przejście na emeryturę). Pytania są tak sformułowane, by dostarczyły jednocześnie danych pozwalających na analizy zmian ról społecznych kobiet i mężczyzn zarówno w sferze publicznej (edukacja, rynek pracy) jak i w sferze prywatnej. W badaniu podjęty jest także bardzo ważny problem trudności w realizacji zamierzeń rodzicielskich związany ze stanem zdrowia, a także brakiem wsparcia państwa czy wymaganiami rynku pracy. Pierwsza runda badania została zrealizowana na przełomie 2010/2011, druga – w IV kwartale 2014 r.

Innowacyjna koncepcja przedsięwzięcia badawczego została opracowana przez międzynarodową grupę ekspertów. Program badań międzynarodowych obejmuje: realizację badania panelowego (*Generations and Gender Survey* – GGS), które zawiera trzy rundy realizowane w poszczególnych krajach według uzgodnionych metod co trzy lata oraz utworzenie bazy kontekstualnej zawierającej dane dotyczące kontekstu ekonomiczno-społecznego i kulturowego w tych krajach. Oprócz tego powołano

1 Opis badania, dane i raporty z kolejnych rund badania dostępne są na stronie <http://www.diagnoza.com/>

2 URL: <http://www.sgh.waw.pl/instituty/isd/badania/ggs-pl/>.

International Working Group (IWG), w skład, której wchodzi głównie kraje europejskie zainteresowane realizacją badania. Obecnie IWG obejmuje 28 krajów³.

BKD – Badanie Kształcenie Dorosłych

Celem badania jest zdobycie informacji na temat uczestnictwa osób badanych w kształceniu formalnym, pozaformalnym i nieformalnym, znajomości języków obcych, umiejętności korzystania z komputera, a także uczestnictwa osób badanych w wydarzeniach kulturalnych i życiu społecznym.

Dane uzyskane w ramach badania służą mają odbiorcom krajowym, a także międzynarodowym i pozwolą na zaprezentowanie informacji na temat uczenia się przez całe życie w Polsce na tle kształcenia w innych krajach Unii Europejskiej (badanie jest prowadzone równolegle w innych krajach UE, zgodnie z metodologią opracowaną pod kierunkiem Eurostat).

Badanie Kształcenie Dorosłych, przeprowadzone w 2012 r. objęło gospodarstwa domowe oraz osoby w wieku 18–69 lat będące ich członkami, zamieszkałe w wylosowanych do badania mieszkaniach. Liczebność próby to 25 tys. mieszkań.

Celem badania jest poznanie wielkości i struktury populacji osób korzystających z kształcenia w systemie edukacji szkolnej, doksztalających się poza systemem szkolnym lub kształcących się nieformalnie w powiązaniu z następującymi cechami: płeć, wiek, miejsce zamieszkania, poziom i dziedzina posiadanego wykształcenia oraz charakterystyką przedsięwzięć edukacyjnych: rodzaj, poziom i dziedzina kształcenia, czas poświęcony na szkolenie, przyczyny podjęcia kształcenia, poziom wykorzystania zdobytej wiedzy lub umiejętności, metody kształcenia nieformalnego. Ponadto badany jest poziom wykształcenia obojga rodziców respondentów, umiejętności związane z obsługą komputera, znajomość języków obcych, uczestniczenie w imprezach kulturalnych, a także sytuacja rodzinna respondenta (w tym miesięczny dochód gospodarstwa domowego) oraz sytuacja respondenta na rynku pracy (w tym dla osób pracujących cechy charakteryzujące główne miejsce pracy).

BKL – Bilans Kapitału Ludzkiego⁴

Bilans Kapitału Ludzkiego to badanie ujmujące różne aspekty kształtowania i wykorzystywania kapitału ludzkiego w Polsce, obejmujące zarówno osoby dorosłe (ogółem i bezrobotnych), uczniów i studentów kończących etap edukacji przed potencjalnym wejściem na rynek pracy, pracodawców oraz instytucje szkoleniowe. BKL monitorować będzie zmiany kompetencji w Polsce w perspektywie 5 lat (od 2010 do 2014 r.).

Celem głównym badania jest ukierunkowanie instytucji i środków publicznych na realizację zadań zmierzających do likwidacji luk kompetencyjnych na poziomie ogólnokrajowym i regionalnym, a przez to podniesienie jakości kapitału ludzkiego i lepsze dopasowanie kompetencji pracowników do potrzeb pracodawców. Cele szczegółowe, badania to:

3 Są to: Australia, Austria, Azerbejdżan, Belgia, Bułgaria, Czechy, Estonia, Finlandia, Francja, Gruzja, Holandia, Japonia, Kanada, Litwa, Niemcy, Norwegia, Polska, Portugalia, Rosja, Rumunia, Słowacja, Słowenia, Turcja, Stany Zjednoczone, Węgry, Wielka Brytania oraz Włochy. Pierwszą rundę badań panelowych przeprowadzono już w 15 krajach europejskich (Austria, Bułgaria, Belgia, Czechy, Estonia, Francja, Gruzja, Holandia, Litwa, Norwegia, Niemcy, Rumunia, Rosja, Węgry, Włochy), a także w Japonii i Australii. Do realizacji badania ankietowego przygotowuje się Szwecja.

4 Opracowane na podstawie informacji zawartych na stronie badania: www.bkl.parp.gov.pl oraz raportu z pierwszej edycji badań (Górniak i wsp., 2011).

- określenie dopasowania kompetencji pracowników do potrzeb pracodawców;
- określenie dopasowania profili kształcenia na poziomie ponadgimnazjalnym i wyższym do potrzeb pracodawców;
- określenie dopasowania kompetencji nabywanych podczas nauki na poziomie ponadgimnazjalnym i wyższym do potrzeb pracodawców;
- określenie dopasowania kompetencji posiadanych przez bezrobotnych do potrzeb pracodawców.

Punktem wyjściowym do opracowania metodologii badania było kształtowanie i pomiar kompetencji. Dla celów badania została zbudowana klasyfikacja kompetencji, służąca zarówno ocenie zapotrzebowania pracodawców na pracowników o określonych cechach, jak i określenie charakterystyki zasobów kompetencji posiadanych przez obecnych lub przyszłych pracowników. Przy czym określenie kompetencji przez osoby badane ma charakter deklaracyjny, BKL nie dokonuje pomiaru kompetencji. Przyjęta w ramach badań BKL klasyfikacja kompetencji miała na celu szerokie ujęcie możliwych zakresów kompetencji z jednej strony, a z drugiej – na tyle ogólne podejście, aby móc w ramach stosowanego narzędzia zebrać odpowiednie informacje. Przyjęta klasyfikacja obejmuje kompetencje formalne oraz kompetencje kluczowe.

Kompetencje formalne objęte badaniem BKL to:

- posiadane wykształcenie – jego poziom i profil (kierunek),
- posiadane doświadczenie (staż) – przebieg dotychczasowego zatrudnienia,
- posiadane certyfikaty, uprawnienia i dyplomy,
- posiadanie dodatkowych zasobów (np. samochód, dostęp do Internetu, komputer).

Kompetencje kluczowe zostały podzielone na jedenaście grup:

- kognitywne – możliwości intelektualne, poszukiwanie i przyswajanie informacji,
- obliczeniowe – zastosowanie matematyki,
- techniczne – obsługa urządzeń,
- komputerowe – obsługa komputera i korzystanie z Internetu,
- kulturalne – związane z kwalifikacjami humanistycznymi,
- fizyczne – sprawność fizyczna,
- psychologiczne – samodzielność, samoorganizacja, motywacja,
- interpersonalne – związane z pracą w grupie i komunikacją,
- proceduralne – związane z formalną stroną pracy w biurze,
- kierownicze – umiejętność delegowania zadań, kontroli pracy, motywowania pracowników, koordynacji zadań,
- dyspozycyjne – gotowość do zmiany miejsca pracy, elastyczność czasowa i mobilność.

Analiza zapotrzebowania pracodawców na kompetencje oraz analiza zasobów kompetencyjnych dostępnych na rynku pracy prowadzona będzie z uwzględnieniem podziału na zawody ujęte w najnowszej wersji Międzynarodowej Klasyfikacji Zawodów ISCO-08 opracowanej przez Międzynarodową Organizację Pracy (ILO). Ten sam klucz zastosowany w poszczególnych modułach badawczych pozwoli na uzyskanie danych, które można ze sobą porównać i dzięki temu zdiagnozować dopasowanie bądź niedopasowanie podaży do popytu.

Program Międzynarodowej Oceny Umiejętności Uczniów OECD (PISA)

Jest to jedno z najważniejszych badań międzynarodowych oceniających jakość kształcenia. Badanie PISA prowadzone jest co trzy lata. Pozwala ono na ocenę różnic w jakości osiągniętych efektów uczenia się pomiędzy krajami, jak również zdolność krajów do ograniczania nierówności społecznych. Badanie to pozwala również na ocenę szkół i systemów szkolnych oraz wskazanie tych, które osiągają dobre wyniki i tych, w których nastąpiła wyraźna poprawa osiągniętych wyników.

Przedmiotem badania są umiejętności uczniów uporządkowane w trzech następujących dziedzinach: czytanie i rozumowanie w naukach humanistycznych (ang. *reading literacy*), rozumowanie w matematyce (ang. *mathematical literacy*) oraz rozumowanie w naukach przyrodniczych (ang. *scientific literacy*). Te trzy dziedziny uważa się za decydujące o możliwościach dalszego rozwoju, indywidualnego oraz społecznego i gospodarczego. Teoretyczne założenia pomiaru umiejętności zakotwiczone są w koncepcji uczenia się przez całe życie. Program PISA bada, w jakim stopniu uczniowie w końcowej fazie powszechnego jednolitego kształcenia dysponują kapitałem wiedzy i umiejętności, potrzebnych we współczesnym świecie w dorosłym życiu, w tym również na rynku pracy.

Badanie prowadzone jest w Polsce od 2000 r. Runda badania z 2009 r. domknęła pierwszy cykl programu, w którym za każdym razem jedna z trzech wymienionych dziedzin była traktowana jak główna. W ostatniej rundzie z 2012 r. dziedziną wiodącą były umiejętności matematyczne, a ponadto do badania włączono test dotyczący kompetencji finansowych. Pełny raport krajowy z wynikami ostatniej rundy ukazał się w lipcu 2013 r.⁵

Badanie jest adresowane do uczniów z jednego rocznika, bezpośrednio po ukończeniu piętnastego roku życia. W Polsce są to głównie uczniowie trzecich klas gimnazjum. Każda edycja badania, realizowana jest w wylosowanych z terenu całej Polski gimnazjach i szkołach ponadgimnazjalnych. W zależności od typu szkoły, badaniem objęci są wylosowani uczniowie urodzeni w roku 1996, lub też uczniowie wylosowanej klasy. Każdy z uczniów biorących udział w teście wypełniał kwestionariusz z pytaniami na temat szkoły, nauki i opinii związanych z główną dziedziną badań. Zasadniczym narzędziem, stanowiącym podstawę badania umiejętności uczniów, jest test kompetencyjny.

Wdrożenie badania PISA w Polsce nastąpiło w unikatowym momencie wdrażania reformy edukacyjnej z 1999 r., a w jej ramach zmiany struktury szkolnictwa i wprowadzenia nowej instytucji oświatowej – powszechnego gimnazjum.

Przeprowadzone badania PISA ujawniły szereg istotnych problemów dotyczących edukacji i wyborów edukacyjnych. W szczególności badania z 2000 r. odsłoniły problem „dolnej ćwiartki” (Federowicz i wsp., 2011), związany z niskim poziomem kompetencji znaczącej części młodzieży badanej w Polsce (23% piętnastolatków znalazło się poniżej poziomu kompetencji określanych jako niezbędne minimum). Badanie z 2003 r. wykazało znaczącą poprawę kompetencji 15-latków, w tym zmniejszenie liczby osób osiągających wyniki poniżej minimum. Kolejne rundy badania, a zwłaszcza wyniki z 2012 r. również potwierdziły pozytywny kierunek przemian systemu edukacji w Polsce, w tym związanych z wprowadzeniem gimnazjum oraz egzaminów zewnętrznych.

Ważnym elementem badania, poza dokonaniem pomiaru kompetencji, jest również ujęcie kontekstu społecznego, w tym roli systemu edukacji w wyrównywaniu szans edukacyjnych dzieci i młodzieży

5 Szerzej badanie PISA, jego cele, narzędzia oraz wyniki dla kolejnych rund w Polsce przedstawione jest na stronie wykonawcy badania – Instytutu Filozofii i Socjologii PAN http://www.ifispan.waw.pl/index.php?lang=pl&m=page&pg_id=98.

(Federowicz i wsp., 2011, s. 83). Wyniki badania wskazują, że osiągnięte przez uczniów wyniki, zarówno w badaniu PISA, jak i wyniki egzaminu gimnazjalnego są coraz bardziej zależne od wykształcenia rodziców – co wskazuje na zjawisko dziedziczenia statusu edukacyjnego w rodzinie. Rodzice wpływają na osiągnięcia szkolne zarówno przez bezpośrednie działanie (kształtowanie motywacji, rozwijanie ciekawości, stwarzanie pozytywnych bodźców rozwojowych, wsparcie w nauce), jak również przez wspieranie decyzji dotyczących wyborów edukacyjnych, szczególnie dotyczących wyborów gimnazjum.

Międzynarodowe Badanie Kompetencji Osób Dorosłych (PIAAC)

Badanie PIAAC jest sukcesorem prowadzonych od wielu lat badań reprezentatywnych dotyczących pomiaru kompetencji dorosłych. Badania te pozwalają na ocenę wiedzy i umiejętności osób dorosłych, które mają większe znaczenie z perspektywy wzrostu gospodarczego niż formalny poziom wykształcenia. Pierwsze międzynarodowe porównywalne badanie tego typu – *International Adult Literacy Survey* (IALS) – zostało przeprowadzone w 1994 r. Kolejne badanie – *International Adult Literacy and Skills Survey* (IALSS) – zostało przeprowadzone w 2003 r. Dokonywało ono pomiaru wiedzy i umiejętności dorosłych w czterech obszarach: rozumienie prozy, rozumienie dokumentów, rachunki oraz rozwiązywanie problemu. Skala oceniania była przyjęta podobnie jak w poprzednim badaniu.

W 2012 r. przeprowadzone zostało w krajach OECD, w tym w Polsce, badanie PIAAC – *Programme for International Assessment of Adult Competencies*. Raport z wynikami badania opublikowany w 2013 r. zawiera porównywalny zbiór informacji dotyczący kapitału ludzkiego w 26 krajach. W każdym z krajów przebadane jest co najmniej 5000 osób. W ramach badania testowane są umiejętności związane z rozumieniem tekstu, matematyczne i rachunkowe, a także umiejętności z zakresu technologii informatycznych. Badanie pozwala również na ocenę tego, jakie umiejętności są najczęściej wykorzystywane przez respondentów w pracy.⁶

SHARE (Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe)⁷

Projekt „SHARE: 50+ w Europie” (*Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe*) jest badaniem panelowym, które koncentruje się na osobach w wieku 50 lat i więcej, a jego celem jest stworzenie bogatej bazy danych, łączącej informacje z wielu istotnych dziedzin życia tej coraz większej grupy europejskiej populacji. W projekt zaangażowana jest duża grupa demografów, epidemiologów, ekonomistów, psychologów i socjologów, a jego celem jest analiza związków pomiędzy stanem zdrowia, sytuacją finansową, aktywnością na rynku pracy, decyzjami emerytalnymi i sytuacją rodzinną.

Jego naukowy potencjał tkwi w obszernym zbiorze danych pochodzących od ponad 60 tys. respondentów w całej Europie, obejmujących oddziaływanie czynników gospodarczych, zdrowotnych i społecznych na kształtowaniu warunków życia osób starszych. SHARE to baza unikatowych, innowacyjnych, multidyscyplinarnych i transnarodowych mikro danych panelowych obejmujących zdrowie, status społeczno-ekonomiczny oraz sieci społeczne i rodzinne respondentów. Interdyscyplinarne podejście zastosowane w SHARE zapewnia pełen obraz procesu starzenia się.

6 Badanie PIAAC jest opisane na stronie wykonawcy badania – Instytutu Badań Edukacyjnych: <http://eduentuzjasci.pl/badania/110-badanie/194-miedzynarodowe-badanie-kompetencji-osob-doroslych-piaac.html>

7 URL: http://www.cenea.org.pl/Zdrowie-i-proces-starzenia-sie/Cenea/Cenea_Share/share-main/menu-id-9.html.

Rygorystyczne wytyczne dotyczące procedur, narzędzi i instrumentów zapewniają *ex-ante* międzynarodowe zharmonizowanie badania.

Zakres badania SHARE obejmuje kluczowe obszary życia: zdrowie, sytuację społeczno-ekonomiczną oraz sieci społeczne. Zbierane informacje są bardzo zróżnicowane. Obejmują one:

- zmienne dotyczące zdrowia (takie jak samoocena stanu zdrowia, warunki zdrowotne, aktywność fizyczna, funkcjonowanie kognitywne, zachowania zdrowotne, wykorzystanie instytucji ochrony zdrowia);
- biomarkery (np. siła uścisku ręki, indeks BMI, obwód w talii, ciśnienie krwi);
- zmienne psychologiczne (zdrowie psychiczne, dobrostan, satysfakcja z życia);
- zmienne ekonomiczne (aktywność zawodowa, charakterystyka wykonywanej pracy, możliwości pracy po ukończeniu wieku emerytalnego, źródła i struktura dochodów, posiadany majątek oraz struktura konsumpcji, warunki mieszkaniowe, wykształcenie);
- zmienne odnoszące się do wsparcia społecznego (np. pomoc w rodzinie, transfer dochodów i aktywów, sieci społeczne, działalność społeczna) oraz informacje na temat sieci społecznych (np. bliskość kontaktów, zadowolenie z sieci, w których się uczestniczy).

Dane SHARE pozwalają na szczegółową ocenę sytuacji ekonomicznej gospodarstw domowych starszych wiekiem Europejczyków. W szczególności, dane te wskazują na silne powiązania pomiędzy poziomem wykształcenia i stanem zdrowia ludności w wieku 50 i więcej lat. Dotyczy to nie tylko poszczególnych osób (ci lepiej wykształceni są zdrowsi niż ci gorzej wykształceni), lecz także pomiędzy krajami. Wcześniejsze badania pokazywały ten związek w oparciu o oceny subiektywne. Szczegółowe dane dotyczące zdrowia, zbierane w ramach SHARE, pozwalają badaczom na pokonanie barier związanych z oceną subiektywną oraz na oparciu międzynarodowych porównań zachorowalności na indeksie (użyteczności) zdrowia opracowanym na podstawie zobiektywizowanych danych. Polska uczestniczyła w trzech rundach badania (drugiej, trzeciej i czwartej).

Podsumowanie głównych zagadnień dotyczących edukacji, wykształcenia i kapitału ludzkiego ujętych w opisanych badaniach prowadzonych w Polsce, w odniesieniu do zakresu i tematyki planowanego badania *Uwarunkowania Decyzji Edukacyjnych* zawiera tabela 1.

Tabela 1. Zestawienie zagadnień dotyczących edukacji i kształtowania kapitału ludzkiego ujętych w opisanych badaniach prowadzonych w Polsce

Badanie	Powiązanie z tematyką badania UDE
BAEL międzynarodowe quasi-panelowe badanie cykliczne, prowadzone co kwartał	W badaniu ujęte jest wykształcenie badanych osób, a także ich uczestnictwo w edukacji formalnej (szkoła, studia) w edukacji i szkoleniach po zakończeniu początkowego etapu edukacji. Badanie pozwala na monitorowanie podstawowych związków pomiędzy wykształceniem i uczestnictwem w edukacji a innymi cechami społeczno-ekonomicznymi badanych osób (m.in. wiek, płeć, niepełnosprawność, miejsce zamieszkania, status na rynku pracy, osiągnięte wynagrodzenie). Badanie nie pozwala na ocenę przyczyn oraz efektów uczestnictwa w szkoleniach oraz w edukacji, nie uwzględnia również szerszego kontekstu gospodarstwa domowego.
EU-SILC międzynarodowe	Informacje uzyskane w ramach badania pozwalają na ocenę szeregu aspektów związanych z dochodami i warunkami życia ludności w kontekście sytuacji

Badanie	Powiązanie z tematyką badania UDE
quasi-panelowe badanie cykliczne, coroczne	gospodarstwa domowego, powiązanych z aktywnością edukacyjną członków gospodarstwa domowego (np. liczba posiadanych dzieci, w tym dzieci w wieku szkolnym). Na podstawie badania można również analizować powiązanie wykształcenia członków gospodarstwa domowego i sytuacji materialnej gospodarstwa, ubóstwa dochodowego oraz materialnego oraz warunków do nauki. Można również analizować związek pomiędzy wykształceniem i statusem na rynku pracy.
BBGD krajowe przekrojowe badanie cykliczne, coroczne	Dane BBGD zawierają informacje o wykształceniu osób – członków badanych gospodarstw domowych, ich bieżącej aktywności edukacyjnej. Gromadzone są również dane o wyposażeniu, dochodach i wydatkach gospodarstw domowych, aktywności ekonomicznej ich członków oraz opinie o warunkach życia. BBGD dostarcza informacji o wielkości wydatków gospodarstw domowych na edukację z uwzględnieniem poziomów edukacji (wydatki związane z nauką w szkole na określonym poziomie oraz wydatki na korepetycje), jak również o pozostałych wydatkach związanych z edukacją (książki, czasopisma i druki edukacyjne, artykuły piśmienne, malarskie i edukacyjne). Dane te są jednak w dużym stopniu zagregowane, co ogranicza możliwość prowadzenia bardziej szczegółowych analiz.
Diagnoza Społeczna krajowe panelowe badanie cykliczne, przeprowadzane co 2 lata	W badaniu ujęte są: uczestnictwo w szkoleniach i podnoszenie kwalifikacji oraz korzystanie z usług edukacyjnych w trybie szkolnym i pozaszkolnym. Ze względu na wzdłużny charakter badania, możliwe jest również monitorowanie migracji edukacyjnych. Jako badanie interdyscyplinarne z konieczności nie porusza dogłębnie kwestii edukacji i podnoszenia kwalifikacji.
GGG międzynarodowe panelowe (3 rundy) pierwsza runda na przełomie 2010/2011.	Badanie obejmuje głównie kontekst losów rodzinnych i zawodowych, w tym relacji między generacjami oraz rolę kobiet i mężczyzn. Poziom wykształcenia jest jedną ze zmiennych kontekstowych w badaniu. Ze względu na wzdłużny charakter badania możliwe jest monitorowanie zmian zachodzących w gospodarstwach domowych, ze szczególnym uwzględnieniem przebiegu życia rodzinnego i zawodowego.
Kształcenie Dorosłych międzynarodowe przekrojowe badanie przeprowadzone w 2006 i w 2012 r.	Badanie obejmuje różne formy uczestnictwa w kształceniu osób dorosłych, odnoszące się przede wszystkim do indywidualnych aspektów prowadzonej aktywności edukacyjnej, przyczyn uczestnictwa w edukacji i formy aktywności edukacyjnej. Dane te mogą być analizowane w odniesieniu do statusu społeczno-ekonomicznego badanych osób. Badanie obejmuje również poziom wykształcenia rodziców respondenta, co pozwala w pewnym stopniu na ocenę międzypokoleniowego „dziedziczenia” statusu edukacyjnego.
Bilans Kapitału Ludzkiego krajowe przekrojowe badanie cykliczne, coroczne w latach 2010-2014)	Bilans Kapitału Ludzkiego to badanie ujmujące różne aspekty kształtowania i wykorzystywania kapitału ludzkiego w Polsce, obejmujące (w przypadku badań osób) zarówno osoby dorosłe (ogółem i bezrobotnych), jak i uczniów i studentów kończących etap edukacji przed potencjalnym wejściem na rynek pracy. Badanie obejmuje podstawowe cechy społeczno-ekonomiczne badanych osób (w tym poziom wykształcenia) jak i samoocenę kompetencji przeprowadzoną za pomocą opracowanej dla potrzeb badania autorskiej metody).
PISA międzynarodowe	Podstawowym celem badania jest dokonanie pomiaru kompetencji respondentów. Badanie obejmuje również kontekst społeczny, w tym rolę systemu edukacji oraz

Badanie	Powiązanie z tematyką badania UDE
przekrojowe badanie cykliczne, prowadzone co 3 lata	rodziców i gospodarstwa domowego w wyrównywaniu szans edukacyjnych dzieci i młodzieży.
PIAAC międzynarodowe przekrojowe badanie przeprowadzone w 2012 r., planowane powtórzenie po 10 latach	Podstawowym celem badania jest dokonanie pomiaru kompetencji respondentów. Badanie obejmuje również wybrane uwarunkowania społeczno-ekonomiczne, aktywność edukacyjną i zawodową respondentów, w tym wykorzystanie posiadanych przez nich kompetencji w ramach wykonywania pracy zawodowej.
SHARE panelowe międzynarodowe prowadzone co dwa lata	Badanie multidyscyplinarne obejmuje populację osób 50+, w szczególności stan zdrowia, aktywność zawodową oraz dezaktywizację osób, ich aktywność społeczną i sieci społeczne. Wyniki badania wskazują na rolę wykształcenia w wielu obszarach życia osobistego, w tym powiązanie wykształcenia ze stanem zdrowia, dochodami oraz aktywnością zawodową respondentów.

Źródło: opracowanie własne.

Wymienione wyżej badania oraz dane gromadzone przez instytucje krajowe (głównie urzędy statystyczne) oraz instytucje międzynarodowe (w tym EUROSTAT oraz OECD) służą opracowywaniu różnorodnych wskaźników dotyczących edukacji oraz formowania i rozwoju kapitału ludzkiego. Przegląd stosowanych w literaturze wskaźników wykorzystujących wyniki cytowanych badań zawiera załącznik 1. Wskaźniki te dotyczą, między innymi, uczestnictwa w systemie edukacji formalnej i nieformalnej, powiązań między poziomem kapitału ludzkiego a zachowaniami demograficznymi, zachowaniami na rynku pracy, przyczyniając się do możliwości oceny roli gospodarstwa domowego i rodziny w formowaniu kapitału ludzkiego.

Prowadzone w Polsce badania nie pozwalają na kompleksowe ujęcie tematyki uwarunkowań decyzji edukacyjnych w kontekście kształtowania się kapitału ludzkiego na poziomie gospodarstwa domowego. Większość z przytoczonych badań ma charakter przekrojowy, ukazują więc sytuację w ustalonym okresie. Utrudnione jest też monitorowanie ścieżek i biografii rodzinnych, edukacyjnych i zawodowych członków gospodarstw domowych, w tym wpływu podjętych decyzji edukacyjnych na kształtowanie się tych biografii, a w efekcie na rozwój kapitału ludzkiego w kolejnych latach.

Ponadto, znaczna część badań pozwala jedynie na analizy w skali makro, ukazując skutki podejmowanych przez jednostki wyborów edukacyjnych. Nie pozwalają one na analizę procesów decyzyjnych dotyczących rozwoju kapitału ludzkiego, powiązanych z innymi wyborami dokonywanymi przez jednostki zarówno w odniesieniu do ich aktywności rodzinnej, zawodowej jak i innych rodzajów działań. Uzyskiwane informacje nie pozwalają, między innymi, na:

- rozróżnienie form aktywności edukacyjnej, w szczególności w przypadku edukacji pozaformalnej i nieformalnej członków gospodarstwa domowego oraz powiązań między nimi;

- analizę nakładów czasu i wydatków na edukację w odniesieniu do poszczególnych członków gospodarstwa domowego oraz transferów edukacyjnych (czasowych i pieniężnych) pomiędzy członkami gospodarstwa domowego
- identyfikację uwarunkowań podejmowania decyzji o uczestnictwie w edukacji (w tym w ramach poszczególnych progów edukacyjnych) oraz inwestowaniu (bądź nie) w dalszą edukację i uzyskiwanie nowych kompetencji na poziomie gospodarstwa domowego;
- analizę powiązań aktywności edukacyjnej, zawodowej, rodzinnej oraz innych form aktywności w przebiegu życia osób oraz związków między aktywnościami różnych członków gospodarstwa domowego;
- analizę wpływu lokalnych, regionalnych i krajowych uwarunkowań na podejmowane decyzje edukacyjne w ramach gospodarstwa domowego.

Szersze uwzględnienie tych aspektów badawczych wymaga łącznego ich ujęcia w formule badania panelowego gospodarstw domowych, które pozwoliłoby na identyfikację i analizę uwarunkowań rozwoju kapitału ludzkiego w ujęciu wielopokoleniowym na poziomie mikro, a także zmian zachodzących w czasie.

3.2. Badania prowadzone w innych krajach

Biorąc pod uwagę zidentyfikowane powyżej ograniczenia prowadzonych badań krajowych, w przeglądzie badań międzynarodowych uwzględnione zostały trzy autorskie badania realizowane w wybranych krajach (Wielkiej Brytanii i Niemczech). Są to innowacyjne badania panelowe obejmujące osoby lub gospodarstwa domowe, których celem jest, między innymi, śledzenie losów respondentów oraz różnych decyzji, w tym również tych dotyczących wyborów edukacyjnych. Przegląd obejmuje jedno badanie prowadzone w Wielkiej Brytanii (BHPS) oraz dwa badania niemieckie (GSOEP, NEPS). Zostały one wybrane ze względu na ich innowacyjny charakter (w szczególności badania NEPS, dedykowanego obszarowi edukacji), jak również wieloletnie doświadczenia badawcze (BHPS, GSOEP), które były inspiracją dla wielu innych krajów do opracowania i realizacji panelowych badań gospodarstw domowych.

BHPS (*British Household Panel Survey*) – Brytyjskie Panelowe Badanie Gospodarstw Domowych

BHPS przeprowadzane jest od 1991 r. przez Institute for Social and Economic Research z University of Essex. W ramach BHPS bada się corocznie próbę ponad 5 tys. gospodarstw domowych, co daje próbę około 10 tys. członków gospodarstw w wieku 16 i więcej lat. Dodatkowo w ramach dołączonego British Youth Panel badana jest także młodzież w wieku 11–15 lat. Jest to badanie panelowe. Głównym jego celem jest możliwie głęboki opis i zrozumienie zmian społecznych i gospodarczych w Wielkiej Brytanii z perspektywy gospodarstw domowych.

W odniesieniu do edukacji zbierane są dane o już uzyskanych kompetencjach i osiągniętym poziomie wykształcenia oraz o obecnym kształceniu i dokończaniu każdej osoby badanej. Bardzo szeroki zakres pozostałych informacji pozwala m.in. na:

- przedstawienie wyborów i decyzji edukacyjnych w przebiegu życia;
- pokazanie zależności między wykształceniem oraz aktywnością zawodową rodziców a osiągnięciami edukacyjnymi dzieci;

- badanie zwrotu z edukacji w postaci lepszych perspektyw na rynku pracy;
- analizy wpływu dopasowania wykształcenia partnerów na różne obszary ich funkcjonowania i cechy gospodarstwa domowego;
- ocenę przekazywania kapitału społecznego w ramach rodziny, w tym wpływu sytuacji społeczno-ekonomicznej oraz wykształcenia członków rodzin na kształtowanie i przekazywanie kapitału społecznego;
- szerokie ujęcie problemu nierówności społecznych i wpływu edukacji na ich kształtowanie bądź niwelowanie;
- zbadanie zjawiska zbyt wysokiego wykształcenia w stosunku do wymagań wykonywanej pracy (ang. *overeducation*);
- analizowanie zależności decyzji edukacyjnych oraz decyzji o zakładaniu rodziny (w tym również na temat znajdowania partnerów życiowych w czasie studiów);
- sprawdzenie wpływu wyposażenia gospodarstw domowych (np. w komputer) na osiągnięcia edukacyjne dzieci.

Od 2010 r. BHPS został włączony do szerszego badania *Understanding Society* (<http://understandingsociety.org.uk>). Ideą tej zmiany było poszerzenie badania z perspektywy socjologicznej. W kontekście edukacji oznacza to np. analizowanie zależności między 'filozofią życiową' (np. oczekiwaniami wobec państwa, planami na przyszłość) a inwestowaniem w edukację i rozwój osobisty.

GSOEP (*German Socio-Economic Panel, Sozio-oekonomisches Panel*)

GSOEP jest panelowym badaniem populacji w Niemczech realizowanym od 1984 r. Badane są gospodarstwa domowe (raz do roku). W 2011 r. próba badawcza liczyła około 12 tys. gospodarstw domowych (ponad 20 tys. dorosłych). Zbierane są dane dotyczące wielu aspektów życia mieszkańców Niemiec, takich jak skład gospodarstw domowych, biografie zawodowe, sytuacja na rynku pracy, zdrowie i satysfakcja z życia. Badanie uwzględnia przebieg życia badanych osób, w tym okres dzieciństwa (do 16 roku życia), ich sytuację rodzinną, aktywność zawodową i edukacyjną. Badanie SOEP jest stopniowo rozwijane, np. w 2006, wprowadzony został test umiejętności kognitywnych (por. Wagner i wsp., 2007). Wyniki badania SOEP pozwalają na monitorowanie szeroko rozumianych aspektów podejmowanych decyzji edukacyjnych. Przykładowo, Hartlaub i Schneider (2012) analizują plany edukacyjne uczniów (na poziomie gimnazjum) w kontekście wyborów edukacji ukierunkowanej ogólnie lub zawodowo, a także wpływu strukturalnej awersji do ryzyka (związanej, między innymi, z sytuacją społeczną rodziców) oraz indywidualnej awersji do ryzyka (powiązanej z preferencjami badanych osób).

NEPS (*National Education Panel Study*)

NEPS jest to badanie panelowe prowadzone od 2009 r., którego celem jest rozwój kompetencji mieszkańców Niemiec, ocena konsekwencji wyborów edukacyjnych w przebiegu życia oraz opis głównych procesów edukacyjnych w przebiegu życia (Blossfeld i wsp., 2011). Ze względu na charakter badania, w dużym stopniu zbliżony do projektu *Uwarunkowania decyzji edukacyjnych*, poniżej przedstawiona jest poszerzona jego charakterystyka.

W procesie rozwoju kompetencji osób w przebiegu życia, badane są kariery edukacyjne oraz istotne momenty wyborów dalszych ścieżek rozwoju. Badanie ma na celu ocenę tego, na ile dostępne możliwości edukacyjne wpływają na kształtowanie kompetencji. Możliwości edukacyjne w badaniu rozumiane są szeroko i ujmują: środowisko rodzinne oraz rówieśnicze, proces nauczania i uczenia

w przedszkolach, szkołach, uczelniach, edukację i szkolenia zawodowe, jak również edukację dorosłych.

Celem NEPS jest również zrozumienie tego, jakie kompetencje są kluczowe dla uzyskiwania kwalifikacji w systemie edukacji, dla uczenia się przez całe życie, a także dla odniesienia sukcesu w życiu osobistym i społecznym.

NEPS jest projektem interdyscyplinarnym, realizowanym przez konsorcjum niemieckich instytucji badawczych i ekspertów, w tym posiadających unikatową wiedzę dotyczącą badań wzdłużnych. Badanie jest prowadzone z perspektywy przebiegu życia. Oznacza to przesunięcie perspektywy badawczej na proces rozwoju edukacyjnego oraz kompetencji, powiązany ze zmianami w strukturze społecznej i rozwoju jednostek. Poprzez rozpatrywanie zarówno rozwoju indywidualnego jak i zmian struktur społecznych następuje połączenie perspektyw psychologicznej i socjologicznej. NEPS integruje badania wzdłużne różnych etapów rozwoju edukacyjnego w ramach pięciu głównych wymiarów („filarów”), opisanych poniżej.

1. Rozwój kompetencji w przebiegu życia

Rolą tego filaru jest sformułowanie modeli rozwoju kompetencji budowanych na różnych etapach aktywności edukacyjnej i w przebiegu życia. NEPS uwzględnia następujące grupy kompetencji: ogólne kompetencje kognitywne, specyficzne kompetencje kognitywne obejmujące: kompetencje językowe (jęz. niemiecki), umiejętności matematyczne oraz z obszaru nauk ścisłych; meta-kompetencje i kompetencje społeczne, w tym kompetencje informatyczne i samosterowalność, a także kompetencje specyficzne dla danego etapu życia (np. związane z wykonywanym zawodem). W ramach projektu wypracowane są narzędzia do wzdłużnego pomiaru tych kompetencji.

2. Procesy uczenia się w otoczeniu edukacyjnym związanym z przebiegiem życia

Skupienie się na rozwoju kompetencji osób wymaga analizy nie tylko procesów zachodzących w środowisku uczenia się, ale także przejścia pomiędzy kolejnymi i równoległymi środowiskami w trakcie kariery edukacyjnej. Środowiska uczenia się mogą być zarówno formalne (np. szkoła czy uczelnia), jak i pozaformalne i nieformalne (np. szkolenie w środowisku pracy, zajęcia sportowe lub artystyczne, zajęcia dla dzieci i młodzieży, środowisko rówieśnicze, media). Szczególnym środowiskiem uczenia się, na które zwraca uwagę NEPS jest również rodzina.

3. Nierówności społeczne i decyzje edukacyjne w przebiegu życia

W ramach tego filaru NEPS analizowane jest do jakiego stopnia i dlaczego decyzje edukacyjne, takie jak podjęcie nauki w szkole, wybór określonej ścieżki szkolnej, wybór zawodu, ścieżki studiów czy uczenia się osób dorosłych różnią się w różnych grupach ekonomiczno-społecznych i ze względu na płeć. Różnice w podejmowaniu decyzji edukacyjnych występują również wtedy, gdy kompetencje osób są porównywalne. Dlatego istotne jest zidentyfikowanie znaczenia aspiracji edukacyjnych właściwych dla danej grupy, motywacji, oczekiwań co do sukcesu oraz oszacowania kosztów. Istotny jest również wpływ płci na dokonywane wybory edukacyjne. W ramach tego filaru dokonywany jest również pomiar statusu oraz pochodzenia demograficznego i ekonomiczno-społecznego.

4. Osiągnięcia edukacyjne osób ze środowisk migracyjnych

W ramach tego filaru badane są związki osiągnięć edukacyjnych różnych narodowości z przeszłością migracyjną osób i ich rodzin. Filar ten uwzględnia przede wszystkim osoby pochodzenia tureckiego oraz imigrantów z obszaru byłego Związku Radzieckiego.

5. Zwrot z edukacji w przebiegu życia

W ramach NEPS koncepcja zwrotu z edukacji ujmowana jest szerzej niż to czyni tradycyjne podejście ekonomiczne uwzględniające dochody, zatrudnienie oraz karierę zawodową i sukces na rynku pracy. Do tych wymiarów dodane są takie jak: uczestnictwo w życiu politycznym, zobowiązania społeczne, zdrowie fizyczne i umysłowe, możliwości znalezienia partnera, zachowania dotyczące dzieci i poczucie dobrostanu.

Wymienionych pięć filarów nałożonych jest na osiem następujących etapów kariery edukacyjnej, wynikających z konstrukcji niemieckiego systemu edukacji:

- Etap 1. Od urodzenia do opieki nad małym dzieckiem.
- Etap 2. Od przedszkola do szkoły podstawowej.
- Etap 3. Od szkoły podstawowej do gimnazjum.
- Etap 4. Od gimnazjum do szkoły ponadgimnazjalnej.
- Etap 5. Od szkoły ponadgimnazjalnej do edukacji wyższej, szkolenia zawodowego i rynku pracy.
- Etap 6. Od szkolenia zawodowego do rynku pracy.
- Etap 7. Od edukacji wyższej do rynku pracy.
- Etap 8. Edukacja dorosłych i uczenie się przez całe życie.

Na podstawie priorytetów teoretycznych, określonych dla każdego z filarów, NEPS jest zaprojektowane tak, aby znaleźć odpowiedzi na szereg pytań badawczych o horyzoncie średnio- i długookresowym. Obejmują one na przykład pytania:

- Jakie są kluczowe determinanty nabycia kompetencji i decyzji edukacyjnych w trakcie pojedynczych etapów edukacji?
- Jaką rolę mają instytucje edukacyjne jak również nieformalne i pozaformalne środowiska uczenia się (rodzina, rówieśnicy, usługi dla młodzieży, instytucje kulturalne, media) w nabywaniu kompetencji oraz podejmowaniu decyzji edukacyjnych?
- Jak nabywanie kompetencji powiązane jest z warunkami społecznymi i ekonomicznymi? Jaka jest ich rola w podejmowaniu decyzji edukacyjnych?
- Czy istnieją metakompetencje, takie jak strategie uczenia się, samostereowalność, motywacje, które są szczególnie istotne dla sukcesu w karierach edukacyjnych i na rynku pracy?
- Które kompetencje są szczególnie istotne dla sukcesu w zawodowym szkoleniu i uczenia się, w szkole wyższej i na rynku pracy? Czy to są umiejętności czytania, liczenia i rozwiązywania problemów badane w testach międzynarodowych? Jakie jest tempo utraty tych kompetencji po zakończeniu edukacji ogólnej?
- Jak zdobyta wiedza, umiejętności i inne kompetencje powiązane są z uzyskanymi świadectwami i certyfikatami?

- W jakim stopniu dorośli są aktywni edukacyjnie? Jakie są możliwości i bariery uczestnictwa w edukacji osób dorosłych?

Charakterystyczną cechą NEPS jest sposób doboru próby badawczej. W celu szybkiego uzyskania danych populacja badanych obejmuje sześć odrębnych kohort, które wybrane są według dwóch kryteriów. Pierwszym z nich jest powiązanie z systemem edukacji. Cztery kohorty dobrane tak, by badaniem objąć momenty przechodzenia pomiędzy kolejnymi etapami edukacji (przedszkole, szkoła podstawowa, gimnazjum, szkoła ponadgimnazjalna). W badaniu są również dwie kohorty związane z grupami wieku (najmłodsza od 0 do 4 lat oraz dorośli w wieku 23-64 lata). Uczestnicy badania z pierwszej fali będą następnie badani w kolejnych latach. Łącznie planowane jest 11 fal badania (w latach 2009-2019).

4. Uwagi końcowe

Z przytoczonego przeglądu badań wynika, że zwrócenie uwagi na znaczenie inwestycji w kapitał ludzki w okresie dzieciństwa i dorastania, także w odniesieniu do kształtowania postaw ważnych z punktu widzenia rozwoju kapitału przez całe życie, ma konsekwencje dla badań nad formowaniem i rozwojem kapitału ludzkiego. Włącza bowiem bezpośrednio rodzinę i gospodarstwo domowe do tych badań, ukazuje znaczenie skali mikro, a także uwypukla rolę kapitału społecznego. To pociąga za sobą konieczność uwzględnienia zmian modelu rodziny i relacji międzygeneracyjnych we współczesnych społeczeństwach krajów rozwiniętych ekonomicznie. Utrzymywanie się dzietności dalece odbiegającej od prostej zastępowalności pokoleń, wertykalizacja relacji rodzinnych, czyli zwiększenie liczby współegzystujących generacji i zmniejszanie się wielkości sieci krewniczych, zmieniają zasadniczo warunki rozwoju kapitału ludzkiego na poziomie gospodarstwa. Z drugiej strony rosnące aspiracje rodziców dotyczących 'jakości dziecka' jak i uzasadnione przeświadczenia, że edukacja decyduje o szansach życiowych potomstwa przyczynia się do wzrostu kosztów inwestycji w kapitał ludzki ponoszonych przez gospodarstwo domowe (np. OECD, 2011).

W konsekwencji badania nad tworzeniem i rozwojem kapitału ludzkiego powinny uwzględniać poziom mikro (rodzina i gospodarstwo domowe), co pociąga za sobą konieczność rozpatrywania różnych etapów jego rozwoju w powiązaniu z innymi aktywnościami członków gospodarstw domowych (aktywność zawodowa czy rodzinna ujmowana z perspektywy przebiegu życia – *life course perspective*). W badaniach istotne jest również uwzględnienie czynników stymulujących lub ograniczających kształtowanie kapitału ludzkiego, ujmowanych ze zintegrowanej perspektywy obejmującej losy edukacyjne, rodzinne oraz zawodowe, oraz wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowań kształtowania kapitału ludzkiego. Narzuca to konieczność prowadzenia badań panelowych.

Omówione niemieckie i brytyjskie badania panelowe uwzględniają takie aspekty badawcze jak:

- wybory i decyzje edukacyjne w przebiegu życia osób, w tym zwrot z edukacji z uwzględnieniem otoczenia edukacyjnego, społecznego i gospodarczego (na poziomie lokalnym, regionalnym, krajowym i międzynarodowym);
- zależności decyzji edukacyjnych oraz decyzji o zakładaniu rodziny;
- międzypokoleniowe przekazywanie kapitału społecznego w ramach rodzin, w tym m.in. wpływ sytuacji gospodarstwa domowego (w tym materialnej) na osiągnięcia edukacyjne dzieci;
- wpływ edukacji na kształtowanie bądź niwelowanie nierówności społecznych, w tym także w przebiegu życia osób;
- dopasowanie wykształcenia do wykonywanych zadań zawodowych (ang. *undereducation* i *overeducation*).

Stanowią one także wskazania dla badania panelowego w Polsce. Ich ujęcie w projekcie Uwarunkowania decyzji edukacyjnych pozwoli nie tylko na uzupełnienie deficytów tematycznych w dotychczas prowadzonych w Polsce badaniach, ale również na dokonywanie porównań międzynarodowych i na szersze włączenie Polski do nurtu badań międzynarodowych dotyczących roli edukacji i decyzji edukacyjnych w przebiegu życia osób będących członkami gospodarstw domowych.

Literatura

Acemoglu D. (2001). Human Capital Policies and the Distribution of Income: A Framework for Analysis and Literature Review, *Treasury Working Paper Series 01/03*, New Zealand Treasury.

Angelini, E., Farina, F. M. Pianta, (2009). Innovation and Wage Polarisation in Europe, *International Review of Applied Economics* 23 (3), 309-325.

Annual Monitoring Report (2009). Social Situation Observatory Income Distribution and Living Conditions, *European Observatory on the Social Situation and Demography*, European Commission.

Barnett S., (2010). *Benefits and Costs of Quality Preschool Education: Evidence-Based Policy to Improve Returns*, Paper presented at the 7th OECD Early Childhood Education and Care Network Meeting 21-22, June 2010, Paris.

Barro R. (1999). Human capital and growth in cross-country regressions, *Swedish Economic Policy Review*.

Becker G. (1975). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education*, National Bureau of Economic Research, New York.

Becker G. (1981). *A treatise on the family*, London, Harvard University Press.

Blau F.D., L.M. Kahn (2009). Inequality and earnings distribution, w: Salverda, W., Nolan, B., T. M. Smeeding (eds), *Oxford Handbook of Economic Inequality*, Oxford: Oxford University Press, 177-203.

Bukowski M. (red) (2010). *Zatrudnienie w Polsce 2008: Praca w cyklu życia*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa.

Coleman J.S. (1988). Social capital in the creation of human capital, *The American Journal of Sociology*, the University of Chicago Press, vol. 94, 95-120.

Coleman J.S. (1990). *Foundations of social theory*, Belknap Press, Cambridge.

Corsini V., (2010). Highly educated men and women likely to live longer. Life expectancy by educational attainment, *Statistics in Focus*, 24.

Cutler D.M., (2006). Education and health: evaluating theories and evidence, *NBER Working Paper Series*, 12352.

Czapiński J., Panek T. (2013) *Diagnoza Społeczna 2013 – warunki i jakość życia Polaków*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa. (oraz wcześniejsze raporty)

European Commission (2005), *Green Paper – Confronting demographic change: a new solidarity between the generations*, Communication from the Commission, Brussels.

European Commission, (2006). The demographic future of Europe – from challenge to opportunity, Communication from the Commission, Brussels.

European Commission, (2007). *Increasing investment in human capital through better education and skills*, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Unit D1, Brussels

European Commission (2007), *Employment in Europe*. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Unit D1, Brussels.

Eurofound (2014). *Occupational profiles in working conditions: Identification of groups with multiple disadvantages*, Dublin.

Federowicz, M. (red.) (2011). *Program Międzynarodowej Oceny Umiejętności u Uczniów OECD PISA. Wyniki badania 2009 w Polsce*, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Warszawa

Francini M., Pianta M. (2009). Mechanism of inequality, *International Review of Applied Economics*, 23(3), 233-237.

Górniak J., Czarnik Sz., Dobrzyńska M., Jelonek M., Keler K., Kocór M., Strzebońska A., Szczucka A., Turek K., Worek B. (2011). *Bilans Kapitału Ludzkiego w Polsce*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa.

Hanushek E.A., Woessman L. (2008). The role of cognitive skills in economic development, *Journal of Economic Literature*, vol. 46, no.3, 607-668.

Hoem J.M., (1986). The impact of education on modern family union initiation, *European Journal of Population*, 2, 113-133.

Kotowska I.E, Chłoń-Domińczak A., (2012). Zarządzanie finansami publicznymi w kontekście zmiany demograficznej, *Studia Ekonomiczne*, 1 (LXXII), 7-26.

Kotowska I.E., Józwiak J., (2011). Panelowe badanie przemian relacji między pokoleniami, w rodzinie oraz między kobietami i mężczyznami: generacje, rodziny i płeć kulturowa – GGS-PL, *Studia Demograficzne*, 1(159), 99-106.

Lee R., Mason A. (2008). Fertility, human capital, and economic growth over demographic transition, *National Transfers Accounts Project, Working Paper*, WP08-02.

Lestaeghe R., Neels K. (2002). From the first to the second demographic transition: An interpretation of the spatial continuity of demographic innovation in France, Belgium and Switzerland, *European Journal of Population*, 18, 325-360.

Liefbroer A.C, Corijn M. (1999). Who, what, and when? Specifying the impact of educational attainment and labour force participation on family formation, *European Journal of Population*, 15, 45-75.

Lucifora C., Salverda W. (2009). Low pay, w: Salverda, W., Nolan, B. and Smeeding M. (eds), *Oxford Handbook of Economic Inequality*, Oxford: Oxford University Press, 257-283.

Matysiak A., Baranowska A., Słoczyński T. (2010). Kobiety i mężczyźni na rynku pracy, w: Bukowski M. (red) (2010). *Zatrudnienie w Polsce 2008: Praca w cyklu życia*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa, 103-143.

Matysiak A., Styrac M., Vignoli D. (2011). The changing educational gradient in marital disruption: A meta-analysis of European longitudinal research, *ISD Working Papers*, 18/2011 (http://www.sgh.waw.pl/instituty/isd/publikacje/MatysiakStyracVignoli2011_ISD.pdf).

Matysiak A. (2008). *On Interdependencies between Fertility and Women's Labour Supply*. Ph.D. Thesis, Warsaw School of Economics, Warsaw.

Mitra P., Yemtsov R. (2006). Increasing Inequality in Transition Economies: Is There More to Come? *World Bank Policy Research Working Paper*, 4007.

Nomura T. (2009) Contribution of education and educational equality to economic growth, *Applied Economics Letters*.

Nusche D. (2009). What Works in Migrant Education?: A Review of Evidence and Policy Options, *OECD Education Working Papers*, 22, OECD Publishing.

OECD (2001). *The Well-being of Nations: the Role of Human and Social capital*, Paris,

OECD (2008). *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*, Paris.

OECD (2010). *Improving Health and Social Cohesion through Education*, Paris

OECD, (2011). *Doing better for Families*, Paris.

Panek T. (2010). Wielowymiarowa analiza warunków życia gospodarstw domowych w województwie podkarpackim w 2009r., w: J. Czapiński, *Badanie warunków i jakości życia oraz zachowań ekonomicznych w gospodarstwach domowych województwa podkarpackiego*, Rzeszów–Warszawa, 90-168.

Perrons D., Płomien A. (2010). *Why socio-economic inequalities increase? Facts and Policy responses in Europe*, Directorate-General for Research, Socio-economic Sciences and Humanities, European Commission.

Pinkovskiy M., X. Sala-i-Martin (2009). Parametric estimation of the world distribution of Income, *NBER Working Paper*, 15433, Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.

Prskawetz A., Lindh T. (2007). *The relationship between demographic change and economic growth in the EU*, Vienna Institute of Demography and Institute for Future Studies, Research Report 32, Vienna.

Sanderson W., (2004). *The SEDIM model: Version 0.1*, IIASA Interim Report IR-04-041, IIASA, Laxenburg.

Schütz, G., Ursprung, H., Wössmann, L. (2008). Education Policy and Equality of Opportunity, *Kyklos*, Wiley Blackwell, vol. 61(2), 279-308.

Steward K., (2010). Human Development in Europe, *Human Development Research*, Paper 7, UNDP-HDRO, New York.

Stonawski M., (2010). *Kapitał ludzki warunkach starzenia się ludności a wzrost gospodarczy*, praca doktorska, Wydział Zarządzania, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie.

Strzelecki P., Kotowska I.E. (2009). Rynek pracy, w: J. Czapinski, T.Panek (red.), *Diagnoza Społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków*, Warszawa, 111-121.

Styrc M. (2010). Czynniki wpływające na stabilność pierwszych małżeństw w Polsce, *Studia Demograficzne*, 1-2/157-158, 27-60.

Sztanderska U, Grotkowska B. (2009). Rynek pracy kobiet w Polsce w latach 1992–2007, w: I.E. Kotowska (red.), *Strukturalne i kulturowe uwarunkowania aktywności zawodowej kobiet w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, 57-98.

UNDP (2010). *Human Development Report 2010. The Real Wealth of Nations: Pathways of Human Development*, Palgrave Macmillan, Nowy Jork

Van de Kaa D.J. (1987). Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin*, vol. 42, no.1, Population Reference Bureau, Inc., Washington DC.

Wagner G.G., Frick J.R., Schupp J. (2007). The German Socio-Economic Panel Study (SOEP) –Scope, Evolution and Enhancements, *Schmollers Jahrbuch*, 127 .

Ward T., Lelkes O., Sutherland H., Tóth I.G. (red.) (2009). *European Inequalities. Social Inclusion and Income Distribution in the European Union*, Budapest: TARKI.

Węziak-Białowolska D., Kotowska I.E. (2009). Pomiar kapitału ludzkiego i jego zróżnicowanie według cech demograficznych, społecznych i ekonomicznych, w: I.E. Kotowska (red.), *Rynek pracy i wykluczenie społeczne w kontekście percepcji Polaków – Diagnoza Społeczna 2009*, raport tematyczny, Zakład Wydawnictw Statystycznych, GUS, Warszawa, 49-70.

Wößmann, L. (2004). How Equal are Educational Opportunities? Family Background and Student Achievement in Europe and the US, *CESifo Working Paper*, 1162, Category 4: Labour Markets, March 2004.

Wößmann, L. (2008). Efficiency and equity of European education and training policies, *International Tax and Public Finance*, Springer, vol. 15(2), 199-230, April.